

Oláh Kálmán

Tanulmányok

Magyarság – európaiság a XXI. században

1. Magyarságkép a XXI. században

Nehéz és általában nem túlságosan kedvelt dolog jóslásokkal foglalkozni. Különösen nem egy nemzet és egy földrész sorsát illetően. Mégis meg kell próbálni, hiszen egyrészt alkalmat nyújt történelmi – tudati tények mérlegelésére, másrészt állandóan kínzó parancs az emberiség számára.

Magyarság és európaiság: e két fogalmat először külön-külön tárgyalom, hogy kölcsönhatásaiban létező egymásrautaltságát bizonyíthassam. Nem lehet természetesen e munka témája útmutatást adni, legfeljebb fogalomtisztázási kísérletnek és ötletnek minősülhet. Különösen az indokolja ezt, hogy e két fogalmat különféleképpen értelmezi minden ember, még ha hasonlóan is érez.

Az alapkérdés mindjárt a „magyarság” körülhatárolása. A történelem folyamán kétféle nemzetértelmezés alakult ki. Az egyik a francia felfogás, amely szerint minden nemzet a politikai határokon belül élő nép összességével egyenlő. Azonosságukat az azonos jogok, törvények és életmód biztosítja. Könnyű levezetni e meghatározás indítóokát, ha tudjuk, hogy Franciaország nemzeti határai általában egybeestek a politikai határokkal. Hiányosságokat kell azonban feltételeznünk a definícióban, a modern nyugati társadalmak nemzetiségi ellentéteire tekintve pl..

A társadalmi egységében meghatározott nemzet csak a XIX. században érvényesíthető esetleg, amikor valóban egy réteg képviselte pl. Magyarországon a „haza” építését, s állt élére a – nemesi – nacionalizmusnak. A nacionalizmust akkor is, most is természetesen létező dolognak tekintem, amiről beszélni kell, hogy megismerhessük, másrészt eredendően inkább identitást, mint viszálykodást jelent.

A másik gondolat, amit Herder neve fémjelez, a nemzet kulturális egységként való létezésének felfogása. A politikai- és a kultúrnemzet meghatározás természetesen nehezen egyeztethető.

A politikailag egységes, s kultúrájában semleges államképet már Szt. István elmondta az Intelmekben. Nyilvánvalóan abban a korban még nem beszélhetünk polgári értelemben vett nemzettudatról, azonban létezett egy tudatban élő, természetes együvé tartozás. Jogi talajon mindezt a magyar nemesség az „egy és ugyanazon” kiváltságosság talaján határozta meg. A középkori értelemben vett „nemzet” azonban továbbra is fennmaradt: megragadható ez pl. a török elleni védekezés közös céljában. Nem volt tehát gyökértelen a romantika gondolata, amely történetében próbálta e fogalmat értelmezni. Ebből fakadt a nemzetfogalom bővítésének igénye. Ezt ismerték fel a magyarság legnagyobb írói, politikusai a reformkorban. 1848-ban, amikor a jobbágyfelszabadítás költségeit a „nemzeti közbecsület védpajzsa alá” helyezték, a parasztságot beemelték az akkor már kialakult nemzetfogalomba. A népi kultúra jelentőségének felismerése, s következetes képviselésének kialakulása Faludi Ferenc és Petőfi Sándor nevéhez köthető.

Trianonig a magyarság politikai és kulturális egységben létezett. Hogy e fogalom politikailag, tudományosan mily kevésbé meghatározható, azt a szétszakítás együttes döbbenete mutatja. A magyarság-kép politikai nemzet tartalma megszűnt. Ezt a tudathasadást nem tudta elviselni máig sem közgondolkodásunk. Éppen emiatt mutatkoznak véleményem szerint hiányosságok a kulturálisan egységes nemzet meghatározásában. Az eszmeiség részeit nem határozta meg meg a szociológia és történettudomány kellőképpen, különösen amiatt, hogy e

szempontból egyelőre nem készült el a II. világháború után megaláztatásaiban formálódott magyarságrészek kultúrtörténetének felmérése.

E problémára, úgy érzem, mindenképpen szükséges kitérni, hiszen tisztázásáig nem léphetünk tovább. Azt valószínűleg senki sem vitatja, hogy a leszakított területeken élők sajátos helyzetüknél fogva másfajta magyarságtudatot képviselnek, történelmükből kifolyóan. Ez gyakran fenntartásokat is jelenthet az anyanemzettel szemben, mégis gyökereiben magyar. Ugyanilyen közösségek létrejöttek a sors fintora által Magyarországon belül is, pl. a Szlovákiából kitelepített lakosság által elfoglalt területeken!

1946. február 27-én a nagyhatalmak „jóindulatú tanácsára” Gyöngyösi János külügy-miniszter aláírta a csehszlovák-magyar lakosságcseré-egyezményt. A megállapodás szerint ahány szlovák önkéntesen el kívánja hagyni Magyarországot, annyi szlovákiai magyart a csehszlovák kormánynak jogában áll kitelepíteni. A Benes vezette diplomáciai kar sikere egy új népvándorlást jelentett. Elindításában nagy szerepet játszottak a nagyhatalmak is hiszen elfogadták a kollektív felelősség elvét, nyilvánvalóan azért, hogy erkölcsi alapot teremtsenek az ismételt területváltoztatásokhoz és emberi jogokat sértő „intézkedéseikhez”.

Valószínűleg örök sebeket okozott a lakosságcseré lebonyolítása. A régi nemzetiségi ellentéteket a végsőkig fokozta. A magyarok csak annyit tudtak, hogy házaikba önkéntesen jövő szlovákok fognak érkezni. Nem ismerték természetesen a Magyarországon gátlástalanul tevékenykedő csehszlovák propagandisták lelki terrorját, ahogyan az ügyükben kirobbant sajtóháború eseményeit sem. Akárcsak évszázadok óta, most sem foglalkoztak a politikával, csak a feljük áradó gyűlöletet érezték. Jónéhány családot deportáltak Csehországba, indok nélkül. Az ott történekről így meséltek: „Egyik este jöttek, hogy pakoljunk, másnap visznek... Hát csak amit szegény anyám össze tudott hamarjába pakolni, azt vihettük. Odafeinn (ti. Csehországban – O. K.) kiraktak minket a vagonból, a cseh gazdák meg mustráltak minket. Akinél több kicsi volt, az később kelt el, az erősebbek hamarabb.”

Nem hiszem, hogy bármiféle megjegyzés szükséges lenne e beszámolóhoz.

Hinné-e valaki, hogy e meghurcolt magyarságrésznek az események forgatagában akadt tagja, aki versírássra vállalkozni mert? Az egyszerű emberek örök megoldását mondja el az alábbi vers, miközben megpróbálja leírni az akkori állapotokat:

Deportálás

*Hangos motorzúgás hallatszik messziről
Hurcolják a népet Pozsonyvezekényről
Hangos sírás között búcsúzik a nép
Elviszik a magyart, mindenkit ki ép.
Nincs mentség számára és más segítség
Csak áttelepítőlap vagy súlyos betegség.*

*Néhány bútorkáját autóra rakják
Itthagyják a többi, földet, házat, marhát.
Amit szorgos kézzel összekuporgattak
Ellenérték nélkül másnap otthagyhattak
Bús a nép, sir a nép, nincs irgalom
Mert elfojt mindent az erős karbatalom.*

*A csendes falu népe körül volt kerítve
Sűrű csatárláncon nem volt menedéke
Az úton, útfélen portyázó járőrök
Fegyveres katonák, csendőrök, rendőrök.*

*Az igazoltatásnak se szeri se száma
Gyanús volt az ember saját falujában.*

*Hurcolják a népet messze idegenbe hallatszik a sóhaj,
Istenem ne hagyj el
Szabadságra vágyott Pozsonyvezekény népe
Mégis szolgaság lett szorgalmának bére.
Ahogy megérkezünk a rabszolga vásárra
olcsó lett az ember és préda a nemzet
Sajnos nekünk kellett elszenvednünk ezt
Bárcsak a jó Isten könyörülne rajtunk
Hallgatná meg imánk, amit rebeg ajkunk
Ne sanyrgatná az ártatlan népet
Tanulnánk meg egymást becsülni, szeretni
még ha nem is tudnánk egymást megérteni
Látnánk meg egymásban Isten teremtményét
Betartani tudnánk Isten szent törvényét
Szeresd felebarátodat, mint önmagadat
Ez volna a Földön legszebb parancsolat.*

*Ha erre az alapra építenék a békét
Meglátnák a világ újjászületését*

Lénárd Lajosné

Néhány magyarázó szót hadd fűzzek a vershez: nem a lakosságcseréről szól, hanem az azt megelőző deportálásokról. Az áttelepítőlap azért menekített meg az elhurcolástól, mert akinek ezt már kiküldték (fehérlaposoknak nevezték őket) lévén biztos volt elmenetelük, már nem háborgatták. Ebből is látható, nem a „fasiszták megbüntetése” volt a cél, hanem Szlovákia magyarlakta településeinek felszámolása. (Eredeti nevüket e falvak még ma sem kapták vissza.) A „kollektív bűnössé” bélyegzett lakosság lakóhelyeit valóban szlovák katonaság zárta körül, s ezzel tartották fenn a félelem légkörét.

A vers vége a hosszú időn át megvalósított egyetlen megoldást idézi fel, ám egy mondat mégis megragadhatja figyelmünket:

„Még ha nem is tudnánk egymást megérteni”

Minden emlékezőm elmondta: „Egymás mellett kell élni, hiszen Isten így rendelte”. Történelmeink olyannyira ellentétesek, hogy egy eszmét nem vallhatunk, de tisztelni tudhatjuk egymást.

Míg a családok egyik fele Csehországban élte cselédsorát, az otthoniaknak csomagolniuk kellett. Mindenüket vihették, szülőföldjüket kivéve. Némán búcsúztak a régi háztól. Senki nem védte meg őket az elképzelhetlentől, soha többé nem hittek senkinek.

Új otthonukba érkezve ízlelgették falvaik nevét, de nem pakoltak ki ládájukból. Ott, ahol elüzlött svábok házaiba kerültek, a helybeliek eleve gyűlölték őket. Mindkét megszorított nép a másikon kereste a bűnöst... A hajdani szlovák településekre költöztetettek is csak magukra számíthattak. Fádalmutat némán viselve egyszerűen haza akartak menni.

Kivetettségében egy új közösség kovácsolódott össze a községekben, amely hamarosan megalkotta legendáját a történetek magyarázatára. Ahogy a szabadságharc bukásakor, most is szükség volt egy bűnösre. Ezt az árulót jogosan Eduard Benesben látták. Ha valaki áttelepített magyar családból származik, bizonyosan úgy tudja, hogy Benes a kisebbségekkel szembeni bűnei miatt lett öngyilkos, bár ez nem igaz. A csehszlovák köztársasági elnök természetes halállal halt meg 64 évesen. Nem valószínű, hogy e csak politikai célokat látó embernek ez eszébe

jutott volna. A félreértés valószínűleg Masaryk 1948-ban tisztázatlan körülmények közötti halálának híréből származott. A bűnös, az ok megtalálása után sok variációban képzeltek el pusztulását: az öngyilkosság minden módját hallhattam. „Nem tudta elviselni, amit csinált velünk... Persze, hogy kiugrott az ablakon”, vagy „Beleőrült ebbe, persze, hogy agyonlőtte magát”. Benesnek az általa feltételezett halálát minden emlékező elmesélte, hozzátéve: „megérdemelte”.

A saját kultúra megteremtéséért tett másik lépés a templom volt. Ahol nem találtak katólikus plébániát, felépítették, hihetetlen anyagi áldozatok árán is. Összeállt tehát egy közösségteremtő világkép a Jóval (Isten), s a rosszal együtt. Közös életcéljuk a hazamenetel volt. Egyetlen kialakult „mondájukban” a Rossz elnyerte végső büntetését.

Felejtetni nem tudhattak. Nyugodt középparaszti életükből egy távoli helyre, vályogból épült, nyitott tűzhelyes, földpadlós házakba kerültek, végérvényesen. Nem beszéltek a falu másik, idegen részével, nem bocsájtottak meg. „Akárhogy mondd, fiam, akárhogy bántották őket, csak maguktól mentek, minket meg hoztak!” – csattant fel egy csendes néni. Az ottmaradt szlovákoknak, akiknek szintén családjai mentek el a nacionalizmus és a durva propaganda hatására, ismét néma vád jutott. Ugyanígy nem foglalkoztak az őket megvédeni képtelen magyar állammal sem.

Az együttélés megteremtésében legnagyobb szerepe az értelmiségieknek volt, legalábbis ahol ezek az emberek készek voltak erre. Jó példája ennek a hamar országos hírévé vált Pitvarosi Művészegyüttes, amelyben a kitűnő művésztanár, Steiner Béla vezetésével megvalósulhatott a „másik” megismerése. Szlovák és magyar táncokat egyaránt adtak elő, amit leghíresebb számaik címe is mutat: „Pitvarosi lakodalmas” és „Legény András köszöntése”. A felnövő új nemzedék így módon találkozhatott egymással, s a nemzetietlen időkben így lehetett esély arra, hogy gyökereiket megőrizték. A próbák során barátságok alakultak ki, szerelmek szövődtek, s néhány év múlva megkötettek az első vegyesházasságok is.

Talán hosszúnak tűnt a gondolatmenet, mégis fel kell hogy hívjam a figyelmet arra a tényre, minden történelemben formálódó közösségnél megjelenik az igény az összetartozást kifejező szellemi gyökerekre, általában az emlékéllítés, kimondatlanul a megmaradás szándékával. Ez az egyetlen lehetőség, hogy a közösséget kialakító eseményre – ami tőlük általában független – válaszoljanak.

Ezeket az egymásba fonódó magyarságrészeket és magyarságtudatokat kell együttesen összehasonlítani, s a közös vonásait kiemelni. Nem szabad kifelejtenuk ebből az emigrációk, a „kitántorgottak” felfogását sem.

Összekötő kapocs a történelem és az irodalom. A XIX. és XX. század sajnos produkált feledhetetlen eseményeket: az 1848/49-es szabadságharcot, Trianont és Párizst. A békeszerződések szövegét ld: (Gerő András) Sorsdöntések Bp., 1990. 420. o. E legismertebb események mellett a néprétegek és közösségek a nemzet kisebb egységeiként azokat a történelmi hatásokat hordozzák, amelyek a „magyarságot”, mint kollektív fogalmat érintették, de konkrétan ők szenvedték el. Irodalmi vonatkozásában azért beszélhetünk azonosságról, mert a nyelvet, mint alapelemet csak az anyanyelven beszélő tudja felhasználni a közvetített érzések befogadására. Éppen emiatt szerintem magyar író csakis magyar gondolatokat fogalmazhat meg. Miféle egységekre bonthatjuk tehát a nemzetet, a magyarságot?

Legkisebb életközösségeknek a családokat tekinthetjük. Ezek alkotják a falvakat, amelyek egyszerűen területi hatások miatt különálló részek kulturálisan. Nyomon követhető ez pl. a nyelvben is, ahogy egy-egy település másképp beszél egy adott nyelvjárást. (Pl. a szegedi „ő”-zés nem azonos a vásárhelyi „ö”-zéssel: amíg Szegeden kenyérért mennek boltba, addig a vásárhelyi népi bölcsesség így hangzik. „Ha gyöker van, mindön van”). A falukutató mozgalom azért vizsgálta oly aprólékosan a települések életét (Szabó Zoltán: A tardi helyzet). A nemzet életében ugyanis a megírt történelemnél – amely szükségszerűen szematikus –, sokkal fontosabb a megélt események kutatása.

Társadalmi rétegenként is elkülöníthető más-más magyarságkép, azonban úgy vélem, e különbség nem számottevő, inkább ösztönösségében, mélységében tér el. A régi világkép újratereztetője a parasztság volt a két világháború között. A parasztságot, mint fogalmat, az elmúlt negyven évben megpróbálták eltüntetni, szerintem sikertelenül, bár valóban lényegesen megcsönkítva. Bizonyítékul felhoznám, hogy a magyar társadalom az egész kommunista időszak alatt a háztáji gazdálkodással, a kiskerttel mintegy konzerválta a magántulajdont, de legalábbis nem engedte ki kezéből. Emellett bámulatos érzékkel felismerve az első történelmi lehetőséget, e réteg hihetetlen számban, s anyagi terheket is vállalva küldte gyermekeit egyetemekre, főiskolákra. Az is elgondolkodtató, hogy az elmúlt rendszer egyetlen támasza fennmaradására az volt, hogy a régi sérelmeket kijátszotta a megtört nép között. A néhai parasztok e néhai urakat gyűlölték, miközben mindketten a szénát rakták a tsz-ben.

Megváltozott életformánk mellett erkölcsünk, belső világunk ugyanolyan maradt. „Régimódi – mondhatnánk, s ez ne jelentsen minősítést. Véleményem szerint társas életünknek az a fő gondja, hogy miközben liberalizmusunkat hangoztatjuk, konzervatívan élünk. Gondolok itt az egyenlőségben is létező, s éppen ezért felborult anya- és apaszerepre, a kialakuló nemzedéki ellentétekre. Ebben van szerepe a nyugati szennykultúrát árasztó televízióknak: elhitetik ugyanis, hogy csakis az általuk képviselt életforma az igazi, a másiról tudomást sem vesznek, vagy középszerűnek alacsonyítják le.

A „magyarság” fogalmának XXI. századi továbblépéséért tehát nem azért kell tennünk valamit, mert pártpolitikai érdek, hanem mert az egyén számára olyan világnézetet tud adni, amely évszázadokon át működőképes volt, s jól kialakítva egyéni boldogságot nyújtott. Ennek a világképnek ugyanolyan értékes voltára kell rámutatni, a választás lehetőségét felkínálva.

Szükségyszerűen egyeztetni kell azonban e gondolatokat a megváltozott világgal. Ehhez újabb hiteles személyiségekre van szükség. Meggyőződésem, hogy ezen a világnézeti talajon tovább fog élni falvaiban, városaiban és életközösségeiben a magyarság, mint filozófiailag-gondolatilag kulturálisan egységes nemzet, amelyet főleg a XX. századi történelme egy közös gyásszal egymáshoz forrasztott. E tudat mindig független marad attól, hogy valaki éppen szlovákokkal él együtt, vagy szerbekkel. Éppen emiatt a politikai nemzetfogalom – ami valóban irreduktibilis – vezetne –, távol kell, hogy álljon tőle. Ezt a tudati váltást kell végrehajtani, s nemcsak a magyarság fejében. Ennek lehet eszköze és segítője az „európaiság” gondolata is.

2. Magyarság és európaiság a XXI. században

Nem véletlenül használtam a címben az „és” kötőszót, hiszen a kérdés csak így vetődhet fel. A keresztény világképre és antik kulturális közösségekre épülő középkori Európában népünknek mindig helye volt. A honfoglalók társadalma és életmódja felkínálta a lehetőséget az államalapításra. (A vezető réteg arisztokráciává lett, volt dinasztia, már ismertük a kereszténységet, a félnomád életmódból lehetett váltani – hogy csak a legfontosabbakat említssem.) Nem tagadhatjuk persze Géza fejedelem és Szt. István jelentőségét sem.

Az államok kialakulása után mindvégig elkülöníthető volt egy egységes Európa a kereszténység eszmeiségére épülve. A felfedezések után kialakult egy új gazdasági munkamegosztás, a centrum és periféria. Hasonlóképpen határozhatjuk meg Európa három történelmi régióját is. Katonailag Magyarországnak hosszú 150 évig a földrész védelmének szerepe jutott. Az 1848-as forradalmi hullám hazánkat is elérte, s a felzárkózás küszöbén egy szövetségi rendszer tagjaként buktunk el a világháborúban. Ezek az értékelések persze csakis nagyobb távlatokban tehetők meg. Minden európai nemzet európaisága tehát eszmében, kultúrájában, földrajzi helyzetéből adódó történelmi szerepében, s annak vállalásában ragasható meg. Hogy a magyar kultúra mennyire beletartozik elsődlegesen egy keresztény európai, s végül világkultúrába, azt legnagyobbjaink bizonyítják Janus Pannoniustól Kodályig. A II. világháború utáni idők felerősítették a nemzetközi szembenállások korszakát, a végleteleg élezve azt a két

tömbre szakadással. Gazdasági hajtóerőt is jelentett a közös ellenségkép, jól működő integrációkat alakított ki a másik oldal rovására. Most az innen kéredzkedőket nehéz persze befogadni. A gazdasági együttműködést nem véletlenül hangsúlyoztam: a nemzetek ugyanis eredendően kulturális, eszmei egységek, míg az európaiság inkább areális hatásának tulajdonítható. Ma, amikor több nagy és gazdag ország zárna le magát, azt bizonyítják a kikerülhetetlen együttműködések. Legelső mindjárt a környezetvédelem, ami független az országoktól, hiszen hatásai továbbgyűrűzhetnek. Ugyanígy a legkézenfekvőbb gazdaságilag a legközelebbi országokkal társulni. Helyi veszélyek esetén (polgárháború, katasztrófák) úgy tűnik, leghatásosabb a nemzetközi együttműködés. Ezért nem kegy az, ha Magyarország majd tagjává válhat az EK-nak, ahol mindig is helye volt. Egy esetleges európai szuperállamtól sem kell tartani: ez képtelenség. A XX. század végének története azt mutatja, az emberiség európai része nemzetállamokban képzel el további életét. Mint alapegység, mutatkozik meg tehát a nemzet, melynek kultúráját egyáltalán nem érintik az előnyös gazdasági-együttműködési társulások, így kiválóan egyeztethető magyarság és európaiság eszméje. Különösen követelmény ez a technika révén kiszélesült világban. Figyelni azonban leginkább arra kell, ne legyenek e társulások földrésnyi nagyságú szövetségi rendszerek. Erre figyelmeztet két világháború példája. Régi eszmei hagyományaink felelevenítése során a legalapvetőbb pontokban, a keresztény kultúrkör hangsúlyozásakor ne ennek egyenetlenségét, elkülönültségét hangsúlyozzuk, hanem Jézus intését a türelemre, ami szintén a legfontosabb – bár nem mindig megfogadott –, tanítás. A XXI. századnak tehát valószínűleg legelőször ezzel kell megbirkóznia. A technikai versenyt nem tehetjük kizárólagos megítélési ponttá, hiszen törvényei újabb szembenállásokhoz vezethetnek. A technokrata gondolkodást helyére tenni tudatunkban szintén csak gyökereinkre visszagondolva lehet, emberközpontúsággal helyettesítve és kiegészítve azt. Különösen vonatkozik ez a környezetvédelemre.

Dolgozatom végén már konkrét tettek lehetőségeiről beszéltem. Tettem ezt azért, mert nem hiszem, hogy a jövőbe pillantáskor ne tegyük hozzá: „akkor, ha...”. Eszméinkkel, nemzettudatunkkal és európaiságunkkal azért hoztam e konkrét követelményeket összefüggésbe, mert az ezekhez tartozó világképek felborulása eredményezte szerintem az elembertelesenedés sohasem volt fokát, amit a XX. század mutatott be. A hatvanas években próbáltak ezen javítani egy „modern”, régi nézeteket elvető ideológiával, ma még felmérhetetlen károkat okozva. Nem látok tehát más lehetőséget az emberi viszonyok megjavítására, mint az ősi normák felelevenítését, korhoz igazítva és felelősen megélve. Azt hiszem, ha elbizonytalanodna ebben a XXI. század, elég lesz ősi filmfelvételeire tekintenie. Persze, ha ezt az utat választja...

Csicsó Antal

A moldvai magyarok vázlatos története

Bevezetés

Az előző évben már adtam be pályázatot „A moldvai magyarok (csángók) történetének néhány fontosabb és vitatott kérdése” címmel. Azóta újabb adatok birtokába jutottam.

A szakirodalom tanulmányozásakor arra is felfigyeltem, hogy a legutóbbi évtizedek gazdasági, társadalmi viszonyairól nincs tanulmány. Még nehezebb kérdésnek bizonyult, amikor gondolkodásmódjukról próbáltam képet alkotni.